

УДК:378+78+159.9.072.52

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКОГО САМОКОНТРОЛЮ СТУДЕНТА-ПІАНІСТА

Алла ГРІНЧЕНКО (Одеса)

Постановка проблеми Музично-виконавський самоконтроль є професійно-особистісною якістю музиканта-виконавця, а також важливою складовою у підготовці майбутніх вчителів музики-піаністів. Його багатофункціональні можливості поширюються на слухові та стильові уявлення, на виконання технічних завдань та реалізацію художньо-інтерпретаційної авторської виконавської концепції музичного твору, тобто на усі творчі та технологічні процеси, які потребують самокоригування психологічного стану та моніторингу якості виконання під час гри на інструменті. Взагалі музично-виконавський самоконтроль сприяє виконавській майстерності піаніста. Такий широкий діапазон можливостей самоконтролю, його багатовекторність, передбачає взаємодію й взаємопроникнення різних галузей знань та взаємодії закономірностей багатьох наук: фізіології, психології, педагогіки, мистецької педагогіки, методики музичного виконавства. У зв'язку з цим, даний феномен потребує комплексного дослідження, яке б відповідало виявленню сутності самоконтролю, факторів, що впливають на його здійснення, якість та подальше формування. Саме тому доцільним та актуальним має бути застосування міждисциплінарного підходу.

Аналіз досліджень і публікацій Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження та заявленої у пропонованій статті проблеми показує, що на сучасному етапі «міждисциплінарність» є перспективним методом у розробці нових теорій, моделей, технологій гуманітарних та природничих наук: фізіології та психофізіології (О. Батуєв, В. Дерябін, Є. Ільїн, О. Кокун, М. Корольчук, В. Кроль, Т. Ратанова, І. Тітов); психології (М. Гусельцева); педагогіці (Є. Князева, І. Коновальчук, Н. Кропогова, С. Курдю-мов), зокрема й музичній (Л. Бочкарьов, В. Петрушин, Б. Теплов), мистецтвознавстві (В. Медушевський, Е. Назайкінський); культурології (Б. Пойзнер, Е. Соснін), музичній педагогіці (Ю. Аванесов, І. Арановська, О. Реброва, Л. Саїтова).

За багаторічну історію розвитку медицини, фізіології, нейрофізіології зібралось чимало фундаментальних праць щодо функціонування організму людини. Це стосується фізіологічних механізмів діяльності мозку (П. Анохін, І. Павлов, І. Сеченов,

О. Ухтомський) та систем функціонування мозку (О. Адріанов, П. Анохін, О. Батуєв, А. Лурія, Є. Соколов, К. Судаков), рухових навичок (В. Бехтерєв, М. Введенський, І. Павлов) та автоматизації дій (М. Бернштейн, О. Гройсман, Є. Ільїн, А. Пуні, І. Сеченов, З. Ходжава та ін.).

Щодо самого поняття «самоконтроль», то воно сформувалося і досліджується переважно психолого-педагогічними науками, де розглядається як компонент самоврядування і саморегуляції (Р. Немов, Г. Нікіфоров, С. Рубінштейн); як волюва якість особистості (М. Боришевський, О. Линда, А. Радугин); як здатність регулювати емоційний стан (В. Афанас'єв, Є. Ільїн, Н. Левітов, Ф. Полан); як компонент освітнього процесу (Ю. Бабанський, П. Блонський, О. Леонтьєв, П. Каптерєв, К. Ушинський та ін.).

Значно в меншому обсязі зустрічаються дослідження стосовно самоконтролю в музично-виконавській діяльності. Стосовно останньої поняття «самоконтроль» розглядається науковцями в контексті: психологічного забезпечення виконавського процесу (Л. Баренбойм, Л. Бочкарьов, П. Міхель, В. Петрушин); наукової рефлексії музичних здібностей (І. Гейнріхс, С. Майкапар, Є. Назайкінський, Б. Теплов, Ю. Цигареллі); пізнавальних процесів музичного виконавства (В. Бардас, Г. Гофман, Г. Коган, Г. Ципін), психологічного механізму концертного стану (Г. Коган, Н. Корихалова, Я. Мільштейн, Ю. Цигареллі). До останніх досліджень належать праці О. Булатової, Л. Маркіна, М. Павлової, Л. Уколової.

Разом з тим, аналіз змісту наукових праць з самоконтролю показує, що багато аспектів цього психофізіологічного, освітнього, професійного та художньо-творчого феномена можуть бути предметом міждисциплінарних досліджень: фізіології й психофізіології, психології й педагогіки, музичної педагогіки й музичної психології. Отже, застосування міждисциплінарного підходу в дослідженні музично-виконавського самоконтролю встановлює необхідний, але нерозкритий до цього часу внутрішній міжпредметний взаємозв'язок, що обґрунтовує функціонування цього феномену й дозволяє сформувати його синтезуючу концепцію.

Мета статті – на підставі вивчення та узагальнення різних галузей знань з питань самоконтролю обґрунтувати доцільність

застосування міждисциплінарного підходу у дослідженні музично-виконавського самоконтролю з перспективним втіленням його в методику розвитку відповідних умінь.

Виклад основного матеріалу Складність і багатофакторність теоретичних та практичних проблем музично-виконавського самоконтролю, його взаємозумовленість з психологією (когнітивні процеси та психічні якості), педагогікою (засоби та методи навчання з урахуванням психічних аспектів), фортепіанним виконавством (музична педагогіка, методика виконавства, музична психологія) виправдовують необхідність застосування у дослідженні міждисциплінарного підходу. Оскільки саме «міждисциплінарність має здатність всебічно підходити до аналізу задач і дозволяє вивчати те, що неможливо побачити, сприйняти в межах однієї наукової дисципліни» [6, с. 22]. На думку І. Коновальчук міждисциплінарний підхід як принцип організації наукового знання відкриває широкі можливості взаємодії багатьох дисциплін у вирішенні комплексних проблем педагогіки та забезпечує обґрунтування і розробку функціонування інноваційних процесів на методологічному, теоретичному й технологічно-практичному рівнях [5]. Враховуючи, що музично-виконавський самоконтроль – синтезоване поняття, і його компонентна структура складається з комплексу психофізіологічних процесів та явищ: мислення, увага, пам'ять, музично-слухові уявлення, волюв'ї якості, емоції, здібності тощо ми використовуємо в якості теоретичної бази дослідження міждисциплінарну науку, сформовану на межі нейрофізіології і психології – психофізіологію (з грец. *psyche* – душа, *physis* – природа, *logos* – слово, вчення). Невипадково відбулося поєднання психології з фізіологією (біологічною природою людини), оскільки «психіка, за словами Т.Ратанової, не існує сама по собі: вона пов'язана з головним мозком, який забезпечує складну і різноманітну психічну діяльність людини. Доведено, що в мозку є ті мозкові клітини, в яких проектується те, що відбувається на периферії (є відділи, які відповідають за рецептори й ефектори)» [7, с. 8]. Тому питання психофізіології стосуються «співвідношення душевного та тілесного, свідомості та мозку, психічного та фізіологічного» [9, с. 11], а також «пояснення психологічних явищ шляхом розкриття її нейрофізіологічних механізмів» [7, с. 6]. Таким чином, закладені в людині психофізіологічні особливості є тим індивідуальним внутрішнім потенціалом, який впливає на здібності (когнітивні, сенсорно-моторні, музичні), емоційну сферу, на вміння володіти собою

(самоконтроль), і в загалі на всі види діяльності.

Як свідчать наукові дослідження, психічні та фізіологічні процеси відбуваються в корі великих півкуль головного мозку та його підкірці, й належать до вищого відділу центральної нервової системи, що виконує функцію вищої нервової діяльності. Він є тим центром, який відповідає за функціонування і цілеспрямовані дії організму людини. Насамперед це стосується координації процесів збудження й гальмування у нейронних структурах, типології ВНД, та утворення умовних рефлексів. Саме рефлекс є основою формування професійних навичок та пізнавальних процесів людини.

Безумовно, професійні навички музиканта-піаніста залежать від вироблення умовних рефлексів. Як результат розумової діяльності, умовний рефлекс набувається, він індивідуальний (хтось краще здатний опанувати технічними навичками, а дехто гірше), тимчасовий, з'являється, змінюється, зникає. У зв'язку з цим технічний навичок можливо напрацювати, коригувати, а якщо не грати він може зникнути. У випадку багаторазового повторення комплексу рефлексів, за рахунок функціонування рухливості нейронів головного мозку, які здатні утримувати реакцію на повторювані умовні роздратування, виробляється система рефлекторних реакцій – динамічний стереотип. Про це пише О. Кокур, звертаючись та аналізуючи точки зору різних психологів [4]. Так, наприклад, згідно О.Ухтомського, саме динамічний стереотип набуває характеру домінанти, який під впливом мотивації посилює потрібну функцію і рухи отримують доцільний характер, відповідають мелодійному малюнку, динаміці, ритмічному диханню й диханню руки, виконуються економно і скоординовано [4]. Відповідно до психофізіологічної теорії рухів М. Бернштейна, будь-який рух не може виконуватися без участі психіки, і чим складніше рух, тим більше потрібно сенсорних корекцій для його виконання [4]. При цьому рухи контролюються та коригуються, порівнюючись з запланованим кінцевим результатом. На думку вченого, набування певного ступеню автоматизації навичку відбувається поза розриву з самоконтролем рухової дії, при цьому ступінь свідомого контролю за автоматизованим рухом різний – вже контролюються не на елементи рухів, а на виконання складних рухових завдань. Як зауважує Е. Ільїн, автоматизація рухів складається у можливості відключити динамічний контроль (переключення концентрованої уваги на ситуацію) і перейти на тонічний контроль (перцептивний контроль

за дією, з мінімальною інтенсивністю уваги), та направити цей контроль на зовнішню ситуацію [3]. У даному випадку свідомість вже не керує процесом, а тільки супроводжує його. Таким чином, використання рефлексивної природи навичок, та встановлення мети й завдання стосовно виконавських рухових дій, дозволяє досягти підкорення пальців (Й. Гофман), подолання технічних труднощів (Я. Мільштейн), технічної досконалості (Ф. Бузоні).

Слід зауважити, що відповідно до виконавської діяльності, рухові навички поєднуються з інтелектуальними, емоційними і вольовими процесами. З точки зору нейрофізіологів та психофізіологів, у корі великих півкуль головного мозку є області відповідальні за певні психологічні функції: сенсорна або чутлива (здійснює впізнання образів), моторна (здійснює контроль рухових реакцій), асоціативна (забезпечує аналіз, синтез та когнітивні процеси). У сукупності вони утворюють єдину систему мозку, що дозволяє координувати дії та психічні функції особистості. Пояснення механізму цілеспрямованої дії найбільш вдало викладено у функціональній системі П. К. Анохіна. Вона описує як «зовнішню саморегуляцію організму» так і «внутрішню операційну її архітектоніку» [4]. Цей процес охоплює послідовну зміну стадій: від аферентного синтезу до виконання програми, та здійснюється при наявності домінуючої мотивації, яка відкидає все непотрібне для даної установки, а також уваги й апарату пам'яті (видова пам'ять, індивідуальна, придбана в результаті навчання), який отримує необхідну інформацію з накопиченого досвіду. Найбільш важливим моментами в цій системі є формування апарату акцептора результатів дії і еферентний синтез, в них простежується функціонування самоконтролю. Дії спрямовані на досягнення потрібного результату постійно контролюються, порівнюються, оцінюються відповідно з уявленою моделлю, в разі необхідності відбувається корекція та робиться висновок про скоєну дію. Тобто, людина, маючи певний еталон, за допомогою власного контролю здійснює зіставлення та оцінювання своїх дій, надалі за умов адекватної самооцінки відбувається потрібне самокорегування. Так у межах процесу саморегуляції здійснюється функціонування досліджуваного нами феномену – самоконтролю.

На думку вчених (Л. Андропова, М. Боришевського, П. Гальперіна, О. Конопкіна, В. Моросанової, Г. Нікіфорова, С. Рубінштейна) від функціонування самоконтролю як компоненту самоврядування та саморегуляції,

залежить здійснення мети діяльності, як навчальної так і музично-виконавської. Його дію психологи бачать у зіставленні (Л. Андропова, М. Боришевський, О. Леонтєв, В. Чебішева), самооцінці (Л. Ітельсон, І. Зимня, Г. Нікіфоров, Д. Ельконін), самокорекції (Л. Божович, Л. Рувинський) та висловлюють його сутність як «здібність співвідносити власні дії та вчинки з вимогами певних норм, правил» [2, с. 8]; як зіставлення своїх дій з уявними правильними діями та їх результатами, і на основі цього регулювати свою діяльність (В. Чебішева); як встановлення ступеня узгодженості або відповідності між еталоном діяльності реально здійснюваними людиною вчинками та діями (Л. Андропова).

У роботі майбутнього музиканта-виконавця дія самоконтролю полягає в тому, «що результати, одержувані після кожного виконання окремої ланки твору, подумки зіставляються з початковим планом. Якщо якість виконання не задовольняє, то пошук виконавських дій йде далі. Слуховий контроль діє на всіх етапах роботи над твором і є основною можливістю самоаналізу і критичної самооцінки виконання» [2, с. 27]. Зі слів Ю. Цагареллі, самокорекція в діяльності музиканта-виконавця необхідна для того, щоб до початку гри внести виправлення у виконавський процес. Про ефективність самокорекції свідчить підвищення якості виконання кожного наступного фрагмента музичного твору [10]. Взагалі саморегуляцію музиканта Н.Щетинська вважає необхідною внутрішньою умовою саморозвитку особистості та визначає її як «усвідомлену довільну активність суб'єкта музично-виконавської діяльності, спрямовану на адаптацію професійної діяльності, що реалізується через психічні властивості і особистісні якості музиканта, які виявляються в умінні контролювати свої емоції та професійну поведінку» [11, с. 6].

З точки зору психофізіології, зовнішні прояви людини залежать від індивідуальних властивостей нервової системи. Її типологічні особливості, що зумовлені процесами збудження і гальмування, визначають не тільки умовно рефлекторну діяльність, але й темперамент, характер людини. Вони як індивідуально-типологічні характеристики, вливають на рухову сферу, здібності, професійну спрямованість, психічну реакцію, емоційну сферу. На цей час є багато теорій, щодо психології емоцій (П. Анохін, Джеймса-Ланге, П. Симонов, П. Екман), але немає узгодженості в думках вчених у цьому питанні. Переважно науковці розглядають емоції як складний психофізіологічний феномен, що поєднує в собі закономірності біологічних і психологічних процесів. На думку Є. Ільїна,

емоційна сторона станів знаходить відображення у вигляді емоційних переживань (апатії, втоми, страху, радості досягнення успіху), а фізіологічна сторона у зміні ряду функцій, у першу чергу, вегетативних і рухових [3]. Відповідно, фізіологічні зміни, що виникають у рухових нервових центрах, позначаються на піаністичному апараті та відчуттях піаніста. Багато музикантів-виконавців (Л. Баренбойм, Г. Нейгауз, С. Савшинський та інші) говорять про необхідність підвищення емоційно-вольової стійкості музиканта і звання до зміни психічних ситуацій. Особливо гостро виявляється емоційний стан під час виконання творів на сцені. Саме тут емоційна реакція може досягати психоемоційного стресу, тому для нормалізації виконавського процесу вкрай важлива присутність емоційного самоконтролю. Отже, музично-виконавський самоконтроль, враховуючи психофізіологічні можливості особистості, виявляється у процесі саморегуляції виконавської діяльності на фізичному (технічні навички), емоційному (внутрішньому й зовнішньому стані) та інтелектуальному (інтерпретація) рівнях.

Дослідження музично-виконавського самоконтроля не буде комплексним без залучення педагогіки, оскільки вона є методологічною основою міжпредметних зв'язків [8]. Так, наприклад, розділ сучасної музичної психології психологія музичного навчання і виховання, здійснює взаємозв'язок музичної педагогіки і психології і спрямована на поєднання теорії з практикою. Музична педагогіка і музична психологія, як міжпредметні дисципліни, також враховують знання індивідуальних психофізіологічних особливостей (ВНД): в індивідуальному підході і раціональній організації роботи учня, з метою уникнення порушень пов'язаних з когнітивною активністю в навчальному процесі, а також у розробці прийомів, способів та методів навчання.

Висновки Необхідність комплексного дослідження музично-виконавського самоконтролю – психофізіологічного, освітнього, професійного та художньо-творчого феномена є очевидною. Його багатовекторність зумовила застосування міждисциплінарного підходу, що охоплює знання з закономірностей самоконтрольованих дій у галузі фізіології й психофізіології, психології й педагогіки, музичної педагогіки й музичної психології. Міждисциплінарність дозволяє всебічно підійти до аналізу завдань і вивчати те, що неможливо побачити, сприйняти в межах однієї наукової дисципліни. Так дослідження в галузі психофізіології виявилися теоретичною базою до багатьох наук. Якщо знання цієї науки позначаються на індивідуальному підході до навчання, його ефективності та

результативності, у знаходженні потрібної теорії навчання й виховання; то залучення педагогіки дає змогу розробити методи формування та використання їх на практиці. Застосування міждисциплінарного підходу в дослідженні музично-виконавського самоконтролю не тільки встановлює внутрішній міжпредметний взаємозв'язок, але й обґрунтовує функціонування цього феномену й дозволяє сформулювати його синтезуючу концепцію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арчажникова Л.Г. Профессия – учитель музыки / Л.Г. Арчажникова // Кн. для учителей. М.: Просвещение, 1984. – 162 с.
2. Боришевський М. Й. Виховання самоконтролю в поведінці учнів початкових класів / М. Й. Боришевський. – К.: Радянська школа., 1980. – 143 с.
3. Ильин Е. П. Психология воли / Е. С. Ильин // Мастера психологии. – СПб.: Питер, 2000. – 288 с.
4. Кокун О. М. Психофізіологія / О. М. Кокун. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.
5. Коновальчук І. І. Міждисциплінарний підхід у дослідженні проблем педагогічної інноватики [Електронний ресурс] / І. І. Коновальчук, // Interdisciplinarnosc pedagogiki i jej subdiscipliny / Pod redakcja Zofii Szaroy, Franciczka Szloska / V польсько-український форум pp.261-269 – 2013. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/12120>.
6. Кропотова Н. В. Университет как пространство междисциплинарной коммуникации / Н. В. Кропотова // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / Мін-во освіти і науки України, АПН України, Нац. техн. ун-т «ХПІ». – Харків : НТУ ХПІ, 2008. – Вип. 18 (22). – С. 22–30.
7. Ратанова Т.А. Психологические основы индивидуальности / Т. А. Ратанова. – М.: Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999. – 128 с.
8. Реброва О. Є. Міждисциплінарний підхід та його застосування у галузі хореографічно-педагогічної освіти / О. Є. Реброва // Науковий вісник Південноукраїнського Національного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського. Одеса, 2014. – № 5–6. – С. 129–135.
9. Тітов І. І. Вступ до психофізіології / І. І. Тітов. – Київ: Академвидав, 2011. – 296 с.
10. Цагарелли Ю. А. Надёжность музыканта-исполнителя в концертном выступлении / Ю. А. Цагарелли // Музыкальная психология и психотерапия. Научно-метод. журнал №2(26). – М., 2011. – С. 73–98.
11. Щетинская Н. Б. Развитие личностной саморегуляции музыканта-исполнителя в процессе профессиональной подготовки в вузе: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / Н. Б. Щетинская. – Краснодар, 2005. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грінченко Алла Миколаївна – викладачка кафедри музично-виконавської підготовки ДЗ «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського».

Коло наукових інтересів: професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва.